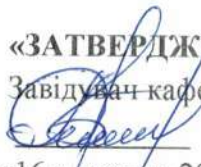


МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Завідувач кафедри, доцент

 Оксана ЧЕБАН
«16» серпня 2024 року



«ПОГОДЖЕНО»

Проректор навчально-наукового інституту

біотехнологій та аквакультури, доцент

 Олена БЕЗАЛТИЧНА
«16» серпня 2024 року

«ПОГОДЖЕНО»

Проректор з науково-педагогічної
та методичної роботи

 Інна МАЛЕЦЬКА
«16» серпня 2024 року

РОБОЧА ПРОГРАМА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

ОЗ 01 ФІЛОСОФІЯ

РІВЕНЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Перший (бакалаврський) рівень

ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ

20 «Аграрні науки та продовольство»

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ

204 «Технологія виробництва і переробки
продукції тваринництва»

ОСВІТНЯ ПРОГРАМА

Технологія виробництва і переробки
продукції тваринництва

СТРУКТУРНИЙ ПІДРОЗДІЛ

Навчально-науковий інститут
біотехнологій та аквакультури

Робоча програма з освітнього компонента «Філософія» для здобувачів за освітньою програмою «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва» спеціальності 204 «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва» за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

Розробник програми: Чебан О.М. – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри суспільно-гуманітарних наук

Протокол № 1 від «16» серпня 2024 р.

Завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук, к. ф. н., доцент



Оксана ЧЕБАН

Гарант освітньої програми



Тетяна ПУШКАР

1. ОПИС ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, ступінь здобувача вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 20 «Аграрні науки та продовольство» Спеціальність 204 «Технологія переробки і зберігання продукції тваринництва»	Обов'язкова	
Модулів – 1	Освітня програма «Технологія переробки і зберігання продукції тваринництва»	Рік підготовки	
Змістових модулів – 2		1-й	1-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання -		Семестр	
Загальна кількість годин – 90		2й	1й, 2 й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3,7 самостійної роботи студента – 6,7	Рівень вищої освіти: Перший (бакалаврський)	Лекції	
		16 год.	2год.
		Практичні, семінарські	
		14 год.	6 год.
		Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
		60 год.	82 год.
		Індивідуальні завдання:	
		-	
		Вид контролю:	
		іспит	іспит

Примітка. Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить, %:

для денної форми навчання - 30/60;
 для заочної форми навчання - 10/80

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Предмет вивчення освітнього компонента: філософія як феномен культури, світовий історико-філософський процес, включаючи дослідження граничних засад людської життєдіяльності.

Метою освітнього компонента є формування у здобувачів вищої освіти цілісного уявлення про специфіку філософського знання, розуміння багатоваріантності шляхів культурного і цивілізаційного поступу людства та власне ставлення до них, особливості вирішення світоглядних запитів XXI століття, розкриття творчої ролі філософії в сучасній культурі, формування якостей патріота України та сучасного фахівця аграрного виробництва.

Завдання освітнього компонента полягає у набутті здобувачами першого (бакалаврського) рівня знань про специфіку філософії як форми суспільної свідомості, про поняття, категорії та методи філософії, про історію філософської думки та сучасні проблеми філософії, що допоможе здобувачам вищої освіти самостійно орієнтуватися в багатоманітні філософського знання;

Вивчення філософії формує вміння поглиблювати філософсько-світоглядну культуру та здійснювати адекватну ціннісну оцінку явищ дійсності, сприяти розвитку здібностей до творчого мислення самостійного аналізу складних явищ соціокультурного життя, уміння застосовувати філософську методологію для розв'язання професійних завдань здобувачів вищої освіти.

У результаті вивчення освітнього компонента здобувач повинен

знати:

історичні етапи розвитку світової філософії та філософії в Україні; філософське вчення про буття та його форми; діалектику як філософське вчення про розвиток світу; гносеологічні та методологічні основи розвитку філософської науки; основні положення теорії соціальної філософії.

вміти:

здійснювати філософський аналіз актуальних проблем розвитку особистості, суспільства та ринкових аграрних відносин; використовувати отримані знання з філософії при вирішенні професійних завдань; обґрунтовано висловлювати свою власну позицію до сучасної суспільно-політичної ситуації, соціальних процесів у державі; аналізувати навчальну та навчально-методичну літературу і використовувати її.

3. КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

У результаті вивчення освітнього компонента «Філософія» у здобувача формуються:

Інтегральна компетентність (ІК):

ІК. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми з технології виробництва і переробки продукції тваринництва або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів зоотехнічної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК 1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК 2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя

ЗК 3. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях

ЗК 4. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності

ЗК 5. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації

ЗК 6. Здатність працювати в команді та мати навички міжособистісної взаємодії

ЗК 7. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт

ЗК 9. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел

Фахові (спеціальні) компетентності

ФК 1. Здатність використовувати професійні знання в галузі виробництва і переробки продукції тваринництва для ефективного ведення бізнесу

Програмні результати вивчення освітнього компонента «Філософія»

ПРН 3. Виконувати функціональні обов'язки, нівелюючи вплив різних чинників та виробничих ситуацій

ПРН 4. Організовувати спільну діяльність робочого колективу

ПРН 21. Знати основні історичні етапи розвитку предметної області

4. СТРУКТУРА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин								
	денна форма					заочна форма			
	усь ого	у тому числі				усього	у тому числі		
		лек	сем	мкр	с.р		лек	сем	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Змістовий модуль 1. Філософія, її історія та онтологія									
Тема 1. Філософія, її предмет та функції в суспільстві	8	2	2		4	11	1	1	9
Тема 2. Історичні етапи становлення й розвитку світової філософії	14	2	2		10	12		1	11
Тема 3. Розвиток філософії в Україні	8	2	2		4	10	-	-	10
Тема 4. Проблеми буття, матерії та свідомості у філософії	16	2	2		12	12		-	12
Разом за змістовим модулем 1	46	8	8		30	45	1	2	42
Змістовий модуль № 2. Філософське розуміння світу.									
Тема 5. Всезагальна теорія розвитку (діалектика)	10	2	2	-	6	10	1	1	8
Тема 6. Пізнання як теорія і діяльність	12	2	2	-	8	11		1	10
Тема 7. Суспільство як система	11	2	1	-	8	11	-	1	10
Тема 8. Особистість як предмет філософського аналізу	11	2	1	-	8	13	-	1	12
Разом за змістовим модулем 2	44	8	6		30	45	1	4	40
Усього годин	90	16	14		60	90	2	6	82

5. ЗМІСТ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

5.1. ПРОГРАМА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Змістовий модуль № 1. Філософія, її історія та онтологія

Тема 1. Філософія, її предмет та функції в суспільстві

Світогляд і філософія як форми самовизначення людини у світі. Світогляд, його сутність, структура та зміст. Особливості історичного зародження філософії. Об'єкт і предмет дисципліни "Філософія". Функції філософії у суспільстві. Філософія і наука: схожість і відмінність. Роль філософії в духовній культурі сучасного суспільства.

Тема 2. Історичні етапи становлення й розвитку світової філософії

Особливості східної парадигми філософствування: тісний зв'язок філософії з міфологією та релігією, морально-практична спрямованість, орієнтація на самопізнання, споглядальне ставлення до світу.

Передумови виникнення та особливості античної філософії. Основні етапи розвитку античної філософії. Досократичний період (Мілетська школа, Геракліт, Піфагорійський союз, елейці).

Класична доба. Атомізм Левкіппа і Демокрита. Ідея множинності буття. Формування ідеї детермінізму.

Антропологічний поворот: софісти, Сократ. Гносеологічний та етичний релятивізм софістів. Етичний раціоналізм Сократа. Знання як благо. Сократичний метод (іронія, маевтика, діалектика).

Філософія Платона. Вчення про буття (ідеї), співвідношення світу ідей та світу речей.

Аристотель як систематизатор античної філософії.

Середньовічна філософія, джерела та основні риси її парадигми: теоцентризм, креаціонізм та одкровення. Основні проблеми середньовічної філософії: проблема універсалій, проблема співвідношення знання і віри, співвідношення сутності та існування, суцього і належного, проблема свободи волі.

Патристика: філософське формулювання і тлумачення догматів християнства, вирішення проблеми співвідношення віри і розуму.

Схоластика: побудова християнської доктрини на раціональних засадах, томістська ідея гармонії віри і розуму. Звернення до аристотелівської філософії. Концепція двоїстої істини. Докази буття Бога. Держава як природна необхідність людини. Природне право і божественний закон. У. Оккам. Критика платонізму та аристотелізму. «Бритва Оккама». Номіналізм. Проблема природи універсалій: реалізм, номіналізм, концептуалізм (Еріугена, Ансельм Кентерберійський, Росцелін, П. Абеляр, У. Оккам).

Особливості філософії епохи Відродження: антропоцентризм і гуманізм, розуміння людини як суб'єкта творчої діяльності; орієнтація на досягнення природознавства, переважно пантеїстична картина світу.

Наукова революція XVII ст. та її осмислення в філософії Нового часу: протистояння емпірико-індуктивної (Ф. Бекон) та раціонально-дедуктивної методології (Р. Декарт, Г. Лейбніц). Проблема джерела знань: раціоналізм (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц) та емпіризм, сенсуалізм (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Д. Юм).

Філософія Просвітництва. Проблема людини у філософії Просвітництва (Шарль Луї де Монтеск'є, Франсуа Вольтер, Жан Жак Руссо). Французький матеріалізм, його розуміння людини і суспільства (Жюльєн Онфре де Ламетрі, Клод Гельвецій, Поль Анрі Гольбах, Дені Дідро).

Джерела формування та передумови розвитку в концепціях XIX ст. (А. Шопенгауер та засади філософського ірраціоналізму; С. К'єркегор як попередник

філософії екзистенціалізму; О. Конт, Дж. Мілль та становлення позитивізму). Основні течії та напрямки філософії XX ст.

Неопозитивізм (М. Шлік, Р. Карнап, О. Нейрат, Х. Рейхенбах, А. Айєр та ін.). Віденський гурток. Розуміння філософії як методології науки. Програма подолання метафізики. Емпіризм як методологічна позиція неопозитивізму. Проблема зведення теоретичного знання до емпіричного.

Протокольні висловлювання. Фізикалізм. Принцип верифікації, проблема демаркації науки і ненауки.

Критичний раціоналізм К. Поппера, його критика логічного позитивізму. Фалібілізм і фальсифікація. Метод спроб і помилок. Істина як правдоподібність. Еволюційна епістемологія. «Третій світ» як світ об'єктивного знання.

Екзистенціалізм (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель та ін.). Існування людини — предмет і головна тема екзистенціалізму.

Філософія психоаналізу (З. Фрейд, К.-Г. Юнг, А. Адлер, Е. Фромм). Біологізація сутності людини Фрейдом. Природа людської психіки як предмет філософсько-психологічного аналізу, її структура: «Воно» (Id) — «Я» (Ego) — «Над-Я» (Super-Ego). «Колективне несвідоме» та архетипи в концепції К. Юнга. Неофрейдизм. Вчення про «життєвий світ» і кризи європейського суспільства.

Герменевтика (Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, М. Гайдеггер, Г. Гадамер, П. Рікьор, К.О. Апел). Історичні корені герменевтики як мистецтва тлумачення текстів і метода гуманітарних наук. Розуміння герменевтики як загальної теорії інтерпретації (німецький романтизм). Г. Гадамер — фундатор герменевтики як філософії розуміння, онтологічного вчення про буття. Поняття «герменевтичного кола».

Неомарксизм (західний марксизм). Франкфуртська школа (Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Г. Маркузе, Ю. Габермас), фрейдомарксизм (В. Райх, Г. Маркузе, Е. Фромм). Проблеми сучасного суспільства як споживацького, аналіз питань ідеології, тоталітаризму, масової культури, технізації та культу споживання.

Тема 3. Розвиток філософії в Україні

Джерела, процес становлення та основні етапи розвитку вітчизняної філософії. Особливості української філософської парадигми.

Філософська думка доби Київської Русі (митрополит Іларіон, К. Туровський, К. Смолятич, «Ізборник Святослава»).

Філософія доби бароко. Роль Києво-Могилянської Академії у розвитку української філософії (Ст. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Кониський, І. Гізель, Й. Кононович-Горбацький, Г. Щербацький). Антропологічна та гуманістична філософія Г. Сковороди.

Київська релігійна філософія: П. Юркевич: філософія серця. Розробка філософії української національної ідеї діячами Кирило-Мефодіївського товариства (М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш). Філософсько-соціологічні погляди громадівців. Соціальна філософія М. Драгоманова. Філософія мови О. Потебні.

Розвиток суспільно-політичної і філософської думки в Україні другої половини XIX — початку XX ст. Історіософія М. Грушевського, філософія права Б. Кістяківського, вчення про ноосферу В. Вернадського, етика «конкордизму» В. Винниченка.

Філософія в радянській Україні (20-80-ті роки XX ст.). Розробка філософських проблем представниками української діаспори. Філософська думка представників українського шістдесятництва. Українська філософія пострадянської доби.

Тема 4. Проблеми буття, матерії та свідомості

Онтологія як розділ філософії. Онтологія, метафізика, натурфілософія. Проблема визначення першопочатку в ранній грецькій філософії (Мілетська школа, Геракліт, Емпедокл, піфагорейці).

Постановка проблеми буття Парменідом. Характеристики чистого буття та апорії Зенона. «Перша філософія» та її місце в системі знання за Аристотелем.

Метафізика — вчення про буття як таке. Буття і світ, актуальний світ (дійсність, реальність) та можливі світи за Лейбніцем. Метафізичні концепції чистого буття. Натурфілософські підходи до розуміння онтології. Космологічна та креаціоністська натурфілософії.

Концепції буття як субстанції. Проблема визначення субстанції, атрибути і модуси субстанції. Монізм, дуалізм, плюралізм.

Матерія як субстанція; розуміння матерії в філософії. Сутність філософського матеріалізму та основні різновиди матеріалістичних концепцій. Поняття категорії та проблема категоріального визначення буття.

Онтологія як теорія категорій. Системи категорій в історії філософії (Аристотель, Кант, Гегель). Фундаментальні філософські категорії та сучасні підходи до їх визначення (річ, властивість, відношення; одиничне, особливе, загальне; абстрактне і конкретне; необхідність, можливість, випадковість; час, простір, причинність).

Проблема свідомості в історії філософії та в сучасній науці. Дух, розум, свідомість як ідеальна реальність. Мислення як атрибутивна характеристика свідомості. Субстанційне витлумачення ідеальної реальності: ідеалізм, дуалізм, нейтральний монізм. Сутність і різновиди філософського ідеалізму.

Матеріалістичні трактовки свідомості: теорія тотожності (У. Плейс, Дж. Сمارт, Д. Льюїс), теорія відображення. Свідомість і психіка. Свідоме, несвідоме та підсвідоме.

Свідомість і мислення. Свідомість і досвід.

Змістовий модуль № 2. Філософське розуміння світу.

Тема 5. Всезагальна теорія розвитку (діалектика)

Діалектика як вчення про всезагальний розвиток. Історичний розвиток діалектики: від гносеології до онтології (діалектика як метод пізнання та теорія розвитку). Основні закони та принципи діалектики. Співвідношення категорій діалектики (одиничне – загальне, форма – зміст, явище – сутність, випадковість – необхідність та ін.). Альтернативні концепції розвитку.

Синергетика (теорія самоорганізації). Всезагальна теорія розвитку (діалектика) Діалектика як вчення про всезагальний розвиток. Історичний розвиток діалектики: від гносеології до онтології (діалектика як метод пізнання та теорія розвитку).

Основні закони та принципи діалектики. Співвідношення категорій діалектики (одиничне – загальне, форма – зміст, явище – сутність, випадковість – необхідність та ін.). Альтернативні концепції розвитку. Синергетика (теорія самоорганізації).

Тема 6. Пізнання як теорія і діяльність

Гносеологія як сфера філософського знання, її предмет та основні категорії. Основні принципи сучасної наукової гносеології (об'єктивне творче відображення, історизм, єдність теорії і практики).

Проблема співвідношення суб'єкта та об'єкта пізнання. Чуттєвий рівень пізнання, його форми та особливості. Раціональний рівень пізнання та його форми. Єдність чуттєвого та раціонального рівнів пізнання.

Характерні риси наукового пізнання. Поняття наукового методу. Аналіз і синтез. Аналогія й абстрагування. Узагальнення й дедукція. Моделювання: сутність та класифікація. Спостереження. Експеримент. Системно-структурний метод. Аксиоматичний метод.

Форми наукового пізнання: гіпотеза, концепція, теорія. Наукова парадигма. Проблема істини в пізнанні. Істина об'єктивна і суб'єктивна, абсолютна і відносна. Істина монологічна (наукова) і поліфонічна (філософська). Критерії істини.

Тема 7. Суспільство як система

Поняття суспільства. Основні підходи до розуміння суспільства: натуралістичні, соціальний дарвінізм. Органічна школа, расово-антропологічні школи, ідеалістичні концепції, історико-матеріалістичні. Суспільні відносини. Сфери суспільного життя.

Суспільство і природа. Природа як об'єкт філософського аналізу. Географічне середовище та його роль у житті суспільства. Глобальні проблеми сучасності.

Екологічні проблеми, засоби їх розв'язання.

Суспільний прогрес і глобальні проблеми сучасності. Концепція суспільного прогресу та його критерії. Сутність і перспективи науково-технічного прогресу.

Соціальна структура суспільства. Історичні типи спільнот. Співвідношення понять «етнос», «нація», «народність». Глобалізація як тенденція сучасного світового розвитку.

Народонаселення – передумова та суб'єкт історичного аналізу.

Тема 8. Філософська антропологія.

Філософська антропологія як розділ філософії. Історія вчень про людину. Проблема людини в сучасній філософії. Антропосоціогенез. Єдність природного і соціального в людині. Зміст понять: людина, індивід, особистість, індивідуальність. Особистість як суб'єкт і об'єкт суспільних відносин. Поняття статусу й ролі. Діалектика історичної необхідності і свободи особистості. Соціальна відповідальність особистості. Проблема смерті та безсмертя людини у філософському світогляді.

Проблема сенсу, цінності і самоцінності людського життя у духовному досвіді людства. Витоки та історичні долі ідей філософського гуманізму. Ідея цілісної людини як вираз сенсу людського життя.

Цінності та їх роль у житті людини та суспільства. Історичний розвиток філософських уявлень про цінності. Класифікація цінностей. Базові цінності людського життя. Цінності і сучасність.

Місце цінностей в структурі соціуму. Ієрархія цінностей людського буття. Основні аспекти кризи системи цінностей в умовах сучасності. Свобода і гуманізм. Свобода і культура. Духовність. Релігія.

5.2. Теоретичний освітнього компонента (курс лекцій)

Денна форма навчання

№ з/п	Змістовий модуль, теми лекційних занять і орієнтовний перелік тем
Змістовий модуль 1. Філософія, її історія та онтологія.	
1.	Тема 1. Філософія, її предмет та функції в суспільстві (2 год.) 1.1. Філософія і світогляд. Історичні типи світогляду. 1.2. Об'єкт і предмет філософії. 1.3. Функції філософії.
2.	Тема 2. Історичні етапи становлення й розвитку світової філософії (2 год.) 2.1. Філософські погляди античних філософів. 2.2. Основні течії філософії Середньовіччя. 2.3. Філософські погляди Бекона і Декарта. Вирішення проблеми наукового методу. 2.4. Німецька класична філософія, її місце і роль у становленні європейської філософської. 2.5. Філософська думка в Новітню епоху .
3.	Тема 3. Філософська думка в Україні (2 год.) 3.1. Філософія Г.С. Сковороди. 3.2. Професійна філософія в Україні XIX – XX століть
4.	Тема 4. Проблема буття і свідомості у філософії (2 год.) 4.1. Сучасні погляди на буття та матерію. 4.2. Сучасна філософія і наука про сутність та становлення свідомості
Змістовий модуль 2. Філософське розуміння світу	
5.	Тема 5. Всезагальна теорія розвитку (діалектика) (2 год.) 5.1. Місце діалектики в історичному розвитку філософії. 5.2. Універсальні принципи і закони діалектики. 5.3. Співвідносні категорії діалектики. 5.4. Методологічна роль законів і категорій діалектики.
6.	Тема 6. Пізнання як теорія і реальність (2 год.) 6.1. Знання, його зміст та форми. 6.2. Форми наукового пізнання та наукової діяльності. 6.3. Діалектичний шлях пізнання. 6.4. Вчення про істину. 6.5. Гносеологія та епістемологія, їх місце і роль в сучасній філософії.
7.	Тема 7. Суспільство як система (2 год.) 7.1. Поняття суспільства та природи. Основні підходи до осмислення суспільства в історії філософії: античність, патристика, Новий час. 7.2. Соціальна структура суспільства. 7.3. Глобалізація як тенденція сучасного світового розвитку. 7.4. Історичні типи спільнот. Співвідношення понять «етнос», «нація», «народність».
8.	Тема 8. Філософська антропологія. (2 год.) 8.1. Історія вчень про людину. Проблема людини в сучасній філософії. 8.2. Особистість як суб'єкт та об'єкт суспільних відносин. 8.3. Проблема сенсу, цінності і самоцінності людського життя. 8.4. Цінності та їх роль у житті людини та суспільства.

Заочна форма навчання

№ з/п	Змістовий модуль, теми лекційних занять і орієнтовний перелік тем
Змістовий модуль 1. Філософія, її історія та онтологія	
1.	Тема 1. Філософія, її предмет та функції в суспільстві (1 год.) 1.1. Філософія і світогляд. Історичні типи світогляду. 1.2. Об'єкт і предмет філософії. 1.3. Функції філософії.
Змістовий модуль 2. Філософське розуміння світу (1 год.)	
2.	Тема. Всезагальна теорія розвитку (діалектика) (2 год.) 5.1. Місце діалектики в історичному розвитку філософії. 5.2. Універсальні принципи і закони діалектики. 5.3. Співвідносні категорії діалектики. 5.4. Методологічна роль законів і категорій діалектики.

5.3. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1.	Філософія, її предмет та функції в суспільстві.	1	1
2.	Історичні етапи становлення й розвитку світової філософії.	1	1
3	Філософська думка в Україні	2	
4.	Проблема буття і свідомості у філософії.	2	-
5.	Всезагальна теорія розвитку (діалектика).	2	-
6.	Пізнання як теорія і реальність.	2	2
7.	Суспільство як система.	2	-
8.	Філософська антропологія.	2	
Разом		14	4

5.4. САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Питання (теми)	Кількість годин	
		денна ф.н.	заочна ф.н.
Змістовий модуль I. Філософія, її історія та онтологія			
1	Тема 1. Філософія античності 1. Філософська система Платона. 2. Арістотель як систематизатор античної філософії.	4	8
2	Тема 2. Філософія середньовіччя 1. Патристика та її течії. 2. Філософські погляди Августина і Ф. Аквінського.	4	6
3	Тема 3.Філософські ідеї епохи Відродження	4	6

	1. Філософські погляди М. Кузанського та Дж. Бруно. 2. Соціальні утопії Відродження Т. Мора та Т. Кампанелли. 3. Політична філософія Макіавеллі.		
4	Тема 4. Філософія Нового Часу 1. Філософські погляди Ф. Бекона та його емпіризм 2. Раціоналізм Р. Декарта та його погляди	4	6
5	Тема 5. Філософія ХІХ століття 1. Німецька класична філософія. 2. Діалектичний та історичний матеріалізм марксистської філософії.	4	6
6	Тема 6. Філософська думка в Україні 1. Філософська думка в Україні доби Ренесансу та Просвітництва (ХV – ХІХст.) 2. Філософія Г.С. Сковороди	4	6
7	Тема 7. Панорама сучасної світової філософії 1. “Філософія життя” Фрідріха Ніцше та Освальда Шпенглера 2. Філософія психоаналізу Зигмунда Фрейда. 3. Екзистенціалізм як антропологічний напрям у філософії ХХ століття.	6	6
	Разом	30	42
Змістовий модуль № 2. Філософське розуміння світу			
1	Тема 8. Співвідносні категорії діалектики та їх методологічна функція 1. Загальне - особливе-одиничне; 2. сутність і явище; 3. зміст і форма; 4. причина і наслідок; 5. необхідність і випадковість; 6. можливість і дійсність.	8	8
2	Тема 9. Пізнання як теорія і реальність 1. Проблема істини в філософії та науці. 2. Система методів наукового пізнання.	8	10
3	Тема 10. Суспільство як об’єкт філософського аналізу 1. Поняття суспільно-економічної формації та історичні типи суспільно-економічних формацій. 2. Соціальна структура суспільства. 3. Історичні типи спільнот. Співвідношення понять «етнос», «нація», «народність». 4. Глобалізація як тенденція сучасного світового розвитку. 5. Народонаселення – передумова та суб’єкт історичного аналізу.	6	10
4	Тема 11. Філософська антропологія. 1. Особистість в аспектах філософського осмислення 2. Проблема свободи та історична необхідність 3. Соціальна відповідальність особистості 4. Соціальна відповідальність особистості. 5. Цінності та ціннісні відносини	8	12

6. Проблема смерті та безсмертя людини у філософському світогляді.		
7. Місце цінностей в структурі соціуму.		
8. Ієрархія цінностей людського буття.		
9. Основні аспекти кризи системи цінностей в умовах сучасності.		
10. Свобода і гуманізм. Свобода і культура. Духовність. Релігія.		
Разом	30	40
Всього за дисципліну	60	82

5.5. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

У процесі засвоєння знань з освітнього компоненту «Філософія» здобувач повинен уміти готувати реферати і складати есе. Участь у названих формах самостійної роботи закладає у аспірантів первинні навички самостійної дослідницької діяльності, набуття навичок пошуку, опрацювання відповідних джерел інформації.

Реферат – це скорочений виклад змісту первинного документа або його частини, з основними фактичними даними й висновками. Він починається з викладу сутності роботи і складається за таким планом: тема, предмет, (об’єкт). характер і мета роботи. В рефераті слід показати ті особливості теми, які необхідні для розкриття мети і змісту роботи, методи проведення роботи. Виклад матеріалу в рефераті має бути коротким і точним. Середній обсяг реферату становить приблизно 15-20 друкованих аркушів формату А4. Виконана реферативна робота повинна продемонструвати наявність навичок у здобувача щодо самостійного пошуку та опрацювання джерельної бази з обраної теми. З цією метою здобувач має знайти, ознайомитись і використати декілька наукових, навчальних і науково- методичних публікацій. В яких висвітлюються ті чи інші аспекти обраної теми. До таких джерел належать, по-перше, наукові публікації, по-друге, навчальна література, по-третє, методично-довідкова література з філософії. У вступі автор аргументує вибір теми, вказує на її важливість, актуальність теми. Основна частина реферативної роботи складається з відповідних розділів. Назва будь-якого розділу основної частини не повинна повторювати назву теми роботи. Висновки робляться щодо кожного з розділів основної частини, а також узагальнення і можливі шляхи розв’язання проблем, розглянутих в основній частині дослідження. Список використаних джерел включає бібліографічний опис усіх опрацьованих і використаних автором у цій роботі джерел інформації.

Орієнтовний перелік тем індивідуальних завдань для самостійної роботи студентів:

- 1.Визначити особливості історичного зародження філософії. Філософія і міф.
2. Охарактеризувати співвідношення: філософія, релігія та мистецтво як форми освоєння світу людиною.
3. Порівняти філософію і науку: схожість і відмінність.
- 4.Дати характеристику філософській та науковій картині світу у ХХ ст.
- 5.Охарактеризувати енциклопедичний характер філософських уявлень античних філософів.
- 6.Охарактеризувати феномен античної філософії в європейській історії.
- 7.Томізм як офіційне вчення Римо-католицької церкви.
- 8.У чому сутність релігійно-філософського вчення Томи Аквінського.
- 9.Проблема людини у філософії Відродження.

10. Оцініть значення філософії Ренесансу для розвитку світової культури і філософії.
11. У чому ідея “картезіанського сумніву” та раціоналістичного методу Декарта.
12. Розуміння Ф. Беконом науки та її методів.
13. Основні ідеї раціоналістичної метафізики Б. Спінози.
14. Монадологія Лейбніца та сутність його універсального методу.
15. Сутність полеміки Т. Гоббса з Р. Декартом.
16. Раціональний зміст діалектики Гегеля.
17. Проблема людської діяльності у філософії Л. Фейєрбаха.
18. Етичні та естетичні ідеї І. Канта.
19. Вчення Г. Гегеля про абсолютну ідею.
20. Європейська філософія XIX століття.
21. Особливості філософії XX століття.
22. Філософія XX століття як неklasична філософія.
23. Зміна орієнтації філософствування у XX столітті.
24. Сцієнтизм у духовній культурі й у філософії.
25. Основні етапи еволюції позитивістської філософії.
26. Філософія прагматизму, її джерела та вплив на духовну культуру XX століття.
27. Ф. Ніцше та філософія життя.
28. Екзистенціалізм та його соціокультурне значення.
29. Екзистенціалізм і феноменологія: подібність і розходження.
30. Філософська герменевтика, її джерела та вплив на духовну культуру XX століття.
31. Основні релігійно-філософські концепції XX століття.
32. Філософський постмодернізм, його джерела та вплив на духовну культуру XX століття.
33. Неофрейдизм Е. Фромма. Екзистенціалізм К’єркегора.
34. Особливості філософствування в добу Київської Русі.
35. Ідеї Реформації та гуманізму в Україні у XVI-XII ст.
36. Філософські ідеї в Києво-Могилянській академії.
37. Онтологічні погляди Г.С. Сковороди.
38. Філософія Г.С. Сковороди в контексті європейської філософії.
39. “Філософія серця” П.Д. Юркевича.
40. Українська національна ідея у творах М.П. Драгоманова.
41. Філософія української діаспори.
42. Еволюція філософських уявлень про субстанції світу.
43. Категорія буття: смисл та специфіка.
44. Еволюція філософських уявлень про свідомість, її походження та сутність.
45. Свідомість як необхідна умова відновлення культури.
46. Діалектика як теорія розвитку.
47. Софістика та еклектика – альтернативи діалектики .
48. Пізнання як вид духовної діяльності і феномен культури.
49. Діалектика суб’єкта і об’єкта як проблема сучасної філософії.
50. Діалектика історичної необхідності і свободи особистості.
51. Соціальна відповідальність особистості.
52. Проблема смерті та безсмертя людини у філософському світогляді.
53. Цінності та їх роль у житті людини та суспільства.
54. Історичний розвиток філософських уявлень про цінності.
55. Класифікація цінностей. Базові цінності людського життя. Цінності і сучасність.

6. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Викладання освітнього компонента здійснюється у формі читання лекцій, проведення практичних занять. Передбачається участь здобувачів у теоретичних конференціях, виступах з доповідями. Важливим елементом навчання є самостійна робота та виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ).

Основними методами досягнення навчальних цілей є:

- проведення оглядових та проблемних лекцій. Вивчення лекційного матеріалу дасть змогу здобувачам придбати теоретичні знання з проблем філософії науки, розуміння сутності основних категорій і понять; цілісний виклад основних проблем філософії науки на рівні об'єктивного, ідеологічно незаангажованого сучасного бачення проблем сучасної науки. Водночас програмою передбачено ознайомити здобувачів із наявною різноманітністю сучасних наукових та філософських концепцій, щоб розкрити поліфонізм і плюралізм наукового та філософського мислення, надати можливість їх альтернативного сприйняття.

- участі в семінарських заняттях. Вирішення практичних завдань формує вміння і навички прикладного застосування теоретичних знань та передбачає рішення задач, розгляд ситуацій з проблем формування раціональності знань та підходів їх розуміння з точки зору філософії науки. Під час консультацій здобувачі отримують відповіді на окремі теоретичні чи практичні питання та пояснення певних теоретичних положень освітнього компонента; виконання самостійної роботи.

Під час проведення лекційних і семінарських занять з освітнього компонента «Філософія» застосовують словесні, інноваційні, наочні та практичні методи навчання.

Найбільш часто на лекціях використовується пояснювально-інформативний метод з елементами проблемного підходу. Лекційний курс ведеться з використання мультимедійної техніки, що дозволяє демонструвати основні таблиці, фотографії, схеми, що розкривають зміст конкретної теми.

Проведення семінарських занять передбачає використання всієї системи прийомів, які дозволяють розвивати творче мислення здобувачів, вміння аргументовано відстоювати свою позицію, формулювати чітку логіку мислення – це дискусії щодо запропонованих для обговорення питань, що виходять за межі лекційного матеріалу, надання пріоритету питанням, які відведені для самостійного вивчення. При проведенні семінарських занять з освітнього компонента «Філософія» застосовують словесні (бесіда, пояснення, розповідь, дискусія), інноваційні (мозковий штурм, робота в групах, метод презентації), наочні (ілюстрація, демонстрація).

Відповідність програмних результатів та методів навчання зазначено у табл. 1.

Таблиця 1.

Результати навчання	Методи навчання
ПРН 3. Виконувати функціональні обов'язки, нівелюючи вплив різних чинників та виробничих ситуацій	Лекції, семінарських заняття, самостійна робота, індивідуальні консультації. (розповідь, бесіда, дискусія з проблемних питань, демонстрація мультимедійних презентацій, групове обговорення ситуації, розрахункові завдання, «мозковий штурм»)
ПРН 4. Організовувати спільну діяльність робочого колективу	Лекції із поєднанням слайдових презентацій у програмі Microsoft Office Power Point, постановка проблемних запитань, застосування міні-дискусії. Виконання творчих і пошукових завдань із

	використанням теоретичного матеріалу.
ПРН 21. Знати основні історичні етапи розвитку предметної області	Лекції, семінарських заняття, самостійна робота, індивідуальні консультації. (розповідь, бесіда, дискусія з проблемних питань, демонстрація мультимедійних презентацій, групове обговорення ситуації.

7. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Оцінювання знань здобувачів з освітнього компонента «Філософія» здійснюється у формі поточного, модульного (рубіжного) та підсумкового контролів, які передбачені «положенням про систему оцінювання знань здобувачів вищої освіти в одеському державному аграрному університеті» (нова редакція), затвердженим наказом ректора ОДАУ № 227-заг від 22 вересня 2023 року.

Якість засвоєння змісту освітнього компоненту (незалежно від форми контролю) в Університеті **оцінюється** за 100-бальною шкалою з наступним переведенням у національну шкалу (чотирибальну – «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно» чи вербальну – «зараховано», «незараховано») та шкалу ЄКТС згідно з таблицею 2 «незадовільно» чи вербальну – «зараховано», «незараховано») та шкалу ЄКТС згідно з таблицею 2.

Таблиця 2.

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ECTS	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	Залік
90-100	A	відмінно	Зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D		
60-63	E	задовільно	
35-59	FX	незадовільно	не зараховано
1-34	F		

Таблиця відповідності результатів контролю знань за різними шкалами і критерії оцінювання наведена в таблиці 3.

Реалізація основних завдань оцінювання успішності навчання здобувачів вищої освіти в Університеті досягається системними підходами до оцінювання та комплексністю застосування різних видів контролю.

Поточний контроль - це оцінка роботи здобувачів вищої освіти за всіма видами аудиторних занять (лекції, семінарські, практичні, лабораторні заняття) та самостійної роботи, яка відображає навчальні досягнення здобувачів в освоєнні програмного

матеріалу освітнього компонента. Форму проведення поточного контролю під час навчальних занять визначає викладач.

Модульний контроль успішності здобувачів вищої освіти здійснюється для перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу в кінці кожного навчального модуля (змістовного). Основні завдання модульного контролю полягають у підвищенні мотивації здобувачів вищої освіти до опанування навчального матеріалу, активізації спільної систематичної роботи викладачів і здобувачів вищої освіти упродовж семестру, а також в удосконаленні рівня організації освітнього процесу в Університеті.

Змістовний модуль (модуль) - запланована сукупність тем, що реалізується відповідними формами навчального процесу та підлягає модульному контролю. Модульний контроль проводиться за розкладом аудиторних занять у формі за рішенням кафедри. До модульного контролю допускаються здобувачі вищої освіти, які виконали індивідуальний навчальний план, тобто передбачені в конкретному змістовому модулі всі види навчальної роботи. Бал за модуль розраховується з урахуванням балів за поточний контроль і модульну контрольну роботу. Оцінювання поточного та модульного контролів здійснюється за 100-бальною шкалою з подальшим переведенням у національну шкалу та шкалу ECTS (табл.2).

Здобувач вищої освіти, який не брав участь у виконанні всіх видів робіт, передбачених робочою програмою або не склав модульний контроль, має право на його відпрацювання, відповідно до графіку відпрацювань, затвердженого кафедрою суспільно-гуманітарних наук.

З метою підвищення мотивації до систематичної активної роботи протягом усього періоду навчання за відповідним освітнім рівнем вищої освіти, переорієнтацію їхніх цілей з отримання позитивної оцінки на формування стійких знань, умінь та навичок; систематизації знань та активне їх засвоєння упродовж навчального року; подолання елементів суб'єктивізму під час оцінювання знань в Університеті передбачена **накопичувальна система оцінювання знань здобувачів вищої освіти**.

За накопичувальною системою підсумкова оцінка в балах з освітнього компонента розраховується як сума балів отриманих здобувачем вищої освіти за змістові модулі, відвідування на заняттях та за додаткові види робіт з компоненту (активна участь в роботі наукового гуртка кафедри, підготовка реферату і виступ з ним на семінарі, конференції і т.і., доповідь на науковій студентській конференції, призове місце в олімпіаді, підготовка наукової публікації, виконання індивідуального завдання, участь у вдосконаленні навчально-методичної бази кафедри тощо) (табл. 4.).

Кількість балів, що може отримати здобувач вищої освіти за змістовий модуль, може бути різною і встановлюватися для кожного змістового модуля (в залежності від значимості змістового модуля) з урахуванням того, що підсумкова оцінка не може перевищувати 90 балів. Розрахунок балів за поточний контроль та заохочувальні види робіт визначаються кафедрою та робочою програмою.

Сума балів за 100-бальною шкалою	Оцінка в ECTS	Значення оцінки ECTS	Критерії оцінювання	Рівень компетентності	Оцінка за національною шкалою	
					екзамен	залік
1	2	3	4	5	6	7
90 - 100	A	відмінно	Здобувач освіти виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить та опрацьовує необхідну інформацію, вміє використовувати набуті знання і вміння для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує відповіді, самостійно розкриває власні обдарування і нахили	Високий (творчий) <		

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7
64 - 73	D	задовільно	Здобувач освіти відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень; з допомогою викладача може аналізувати навчальний матеріал, виправляти помилки, серед яких є значна кількість суттєвих	Середній (репродуктивний)	задовільно	
60 - 63	E	достатньо	Здобувач освіти володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні			
35 - 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання семестрового контролю	Здобувач освіти володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу	Низький (рецептивно-продуктивний)	незадовільно	не зараховано
1 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням залікового кредиту	Здобувач освіти володіє матеріалом на рівні елементарного розпізнання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів			

Підсумковий контроль – інтегроване оцінювання результатів навчання на певному ступені вищої освіти або на окремих його завершених етапах за національною шкалою і шкалою ЄКТС, яке включає семестровий контроль та атестацію здобувача.

Таблиця 4

Оцінювання освітнього компонента		
Бал за модулі (змістовні модулі) (всього 0-80)	Бал за відвідування (всього 0-5)	Бал заохочувальний (всього – 0-5)
Модуль 1	0-10% пропусків – 5 балів	доповідь на науковій студентській конференції
Модуль 2	10%-20% пропусків – 4 бали	активна участь в роботі наукового гуртка кафедри
.....	20%-40% пропусків – 3 бали	підготовка реферату і виступ з ним на семінарі, конференції і т.п.
	40%-60% пропусків – 2 бали	призове місце в олімпіаді
	60%-80% пропусків – 1 бал	підготовка наукової публікації
	більше 80% пропусків – 0 балів	виконання індивідуального завдання участь у вдосконаленні навчально-методичної бази кафедри

Максимально можлива оцінка за знання програмного матеріалу дисципліни становить 100 балів (табл.5):

- модульний контроль – до 90 балів,
- бал за відвідування на заняттях – до 5 балів,
- бал за додаткові види робіт з вивчення дисципліни до 5 балів.

Таблиця 5

Оцінювання освітнього компонента										
Бал за змістовні модулі (БЗМ)									Сума	
Бал за модулі (змістовні модулі) (всього 0-90)					Бал за відвідування (всього 0-5)		Бал заохочувальний (всього 0-5)			
Змістовний модуль 1 (ЗМ 1)				Змістовний модуль 2 (ЗМ 2)				0-5	0-5	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8			
10	10	10	15	15	10	10	10			
Модульний контроль - 45				Модульний контроль - 45						
БЗМ = (ЗМ1 + ЗМ2) : 2										

* T1,T2,T3.....- теми змістовного модуля

Відповідно до «Положення про систему оцінювання знань здобувачів вищої освіти в Одеському державному аграрному університеті» (нова редакція), затвердженим наказом ректора ОДАУ № 227-заг від 22 вересня 2023 року здобувач вищої освіти має право на автоматичне зарахування відповідних балів за освітній компонент, підвищити оцінку з освітнього компонента, право на перескладання підсумкового контролю з освітнього компонента.

У випадках конфліктної ситуації за мотивованою заявою здобувача вищої освіти чи викладача, деканом факультету/директором інституту створюється комісія для приймання підсумкового контролю, до якої входять завідувач кафедри (провідний викладач) і

викладачі відповідної кафедри, представники деканату та органу студентського самоврядування.

8. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.Робоча програма навчальної дисципліни «Філософія» для здобувачів початкового першого рівня вищої освіти ступеня бакалавр спеціальності 204 «Технологія переробки і зберігання продукції тваринництва ». 22 с.

3. Методичні рекомендації до виконання лабораторних робіт та самостійного вивчення дисципліни «Філософія» для студентів спеціальності 204 «Технологія переробки і зберігання продукції тваринництва» першого рівня вищої освіти ступеня бакалавр / Розробила: Чебан О.М. 34с.

9. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол: В.І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. 800 с.
2. Вступ до філософії (під ред. Л.Л.Нікітін). Київ, Центр навчальної літератури, 2020. 256с.
3. Гносеологія та епістеміологія: Навчальний посібник. Львів: «Новий світ-2000», 2024.-209 с.
4. Дахній А. Нариси історії західної філософії. Львів, 2015. 178с..
5. Кондзьолка В. Історія Середньовічної філософії: навч. посіб. Львів:Світ, 2018. 227с.
6. Лузан А.О. Вступ до філософії: навч. посіб. Київ: ЦУЛ. 2019. 136с.
7. Петрушенко В. Філософія: курс лекцій. Київ: Каравела; Львів: Новий світ-2000, 2003.
8. Філософія: підручник / Л.В. Губерський, В.П. Андрущенко та ін.; Вид., 2-ге перероб. і доп. Харків: Фоліо, 2018. 621 с.
9. Філософія: Підручник / О.П. Сидоренко, С.С. Корлюк, М.С. Філянін та ін.; за ред. О.П. Сидоренка. Вид., 2-ге переробл. і допов. Київ: «Знання», 2010. 414 с.
10. Філософія. Київ, Центр навчальної літератури, 2019. 648с

Допоміжна

1. Історія української філософії : підручник. Київ: Академвидав, 2008. 624 с.
2. Історія філософії України : хрестоматія :навч. посіб. /за ред. М.Ф. Тарасенко. Київ, 1993. 560 с.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: навч. посіб. Львів: Новий світ, 2011, 352с.
4. Таран В.О. Соціальна філософія: навч. посіб. Київ: Центр навч. л-ри, 2009. 272 с.
5. Філософія: історія, суспільство, освіта: підручник. Київ: КНУ, 2011.575с.

10. Інформаційні ресурси

1. Загальна бібліотека по філософії. [Електронний ресурс] - режим доступу URL: <http://w.w.w.ihlik.lib.ru>
2. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. [Електронний ресурс] - режим доступу URL: [http:// www.nbuv.gov.ua/](http://www.nbuv.gov.ua/) (дата звернення 09.01.2023)
3. Національна парламентська бібліотека України. [Електронний ресурс] - режим доступу URL: <http://nplu.org/> (дата звернення 09.01.2023)
4. Бібліотека Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди. [Електронний ресурс] - режим доступу URL: [http://w.w.w.filosof.com/ua/-](http://w.w.w.filosof.com/ua/)
5. Бібліотека ім. Максимовича, Київського національного університету. [Електронний ресурс] - режим доступу URL: <http://libgw.univ.kiev.ua/>
6. Українська електронна бібліотека. [Електронний ресурс] - режим доступу URL: <http://w.w.w.biblioteka.org.ua>
7. Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького. URL: <http://www.odnb.odessa.ua/> (дата звернення 09.01.2023)
8. Бібліотека Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. URL: <http://lib.onu.edu.ua/> (дата звернення 09.01.2023)